BYUDJET TASHKILOTLARIDA ICHKI AUDIT FAOLIYATINING TASHKIL ETILISHI VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Usmanov Furqatbek Jumaqulovich
Andijon davlat pedagogika instituti Bosh auditor
https://doi.org/10.5281/zenodo.24311081

Annotatsiya. Mazkur maqolada byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatining mazmun-mohiyati, asosiy vazifalari, tashkil etish mexanizmlari hamda davlat moliyaviy resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ichki audit orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash, byudjet mablag‘larining maqsadli sarflanishini nazorat qilish, moliyaviy xatolik va qonunbuzilishlarning oldini olish masalalari tahlil qilingan. Ichki audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: byudjet tashkiloti, ichki audit, davlat moliyaviy nazorati, byudjet mablag‘lari, moliyaviy intizom, ichki nazorat, audit samaradorligi, moliyaviy hisobot, risklarni boshqarish.

Kirish

Bugungi kunda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish, byudjet mablag‘laridan oqilona va samarali foydalanishni ta’minlash hamda moliyaviy intizomni mustahkamlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlarda moliyaviy resurslarning maqsadli, tejamkor va natijador foydalanilishini ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy operatsiyalar hajmining ortib borishi, xarajatlar tarkibining murakkablashuvi va moliyaviy boshqaruvga qo‘yilayotgan talablarning kuchayishi ichki audit faoliyatini samarali tashkil etishni taqozo etmoqda.

Ichki audit byudjet tashkilotlari faoliyatida mavjud moliyaviy va boshqaruv jarayonlarini mustaqil baholash, ehtimoliy xavf-xatarlarni aniqlash, ichki nazorat tizimining samaradorligini tekshirish hamda faoliyatni takomillashtirishga qaratilgan muhim boshqaruv vositasidir.

1. Byudjet tashkilotlarida ichki auditning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati

Ichki audit – bu tashkilot faoliyatidagi moliyaviy, tashkiliy va boshqaruv jarayonlarini tizimli ravishda baholash, mavjud kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan mustaqil va xolis faoliyatdir.

Byudjet tashkilotlarida ichki auditning asosiy maqsadi faqatgina moliyaviy hujjatlarni tekshirishdan iborat emas. Uning vazifasi tashkilot resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash, qonunchilik talablariga rioya etilishini aniqlash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishdan ham iborat.

Ichki auditning ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- byudjet mablag‘larining maqsadli va samarali sarflanishini baholash;
- moliyaviy operatsiyalarning qonunchilik talablariga muvofiqligini tekshirish;
- moliyaviy xato va kamchiliklarning oldini olish;
- debitorlik va kreditorlik qarzlarini tahlil qilish;
- ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlarning to‘g‘ri hisoblanishini baholash;
- davlat xaridlari jarayonida moliyaviy xavflarni aniqlash;
- tovar-moddiy boyliklar va asosiy vositalarning saqlanishini baholash;
- ichki nazorat tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish.

Shu jihatdan ichki audit tashkilotda moliyaviy nazoratning oldini oluvchi va rivojlantiruvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi.

2. Byudjet tashkilotlarida ichki auditning asosiy yo‘nalishlari

Byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyati tashkilotning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati xususiyatlaridan kelib chiqib bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi.

Birinchidan, byudjet mablag‘laridan foydalanish auditi.

Ushbu yo‘nalishda ajratilgan byudjet mablag‘larining tasdiqlangan smetaga muvofiq sarflanishi, xarajatlarning iqtisodiy asoslanganligi va mablag‘lardan foydalanish samaradorligi o‘rganiladi.

Ikkinchidan, mehnatga haq to‘lash va kadrlar bilan bog‘liq xarajatlar auditi.

Byudjet tashkilotlarida ish haqi xarajatlari umumiy xarajatlarning muhim qismini tashkil etadi. Shu sababli shtatlar jadvali, ish vaqti tabeli, mehnat shartnomalari, ustama va qo‘shimcha to‘lovlarning qonuniyligi ichki auditning muhim obyekti hisoblanadi.

Uchinchidan, davlat xaridlari auditi.

Davlat xaridlari jarayonida xaridlarning qonunchilik talablariga muvofiqligi, shartnomalarning iqtisodiy asoslanganligi, yetkazib berilgan tovar va xizmatlarning sifati hamda to‘lovlarning to‘g‘riligi baholanadi.

To‘rtinchidan, moliyaviy hisobotlar auditi.

Moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan ma’lumotlarning ishonchliligi, buxgalteriya hisobining to‘g‘ri yuritilishi, aktivlar va majburiyatlarning haqqoniy aks ettirilishi tahlil qilinadi.

Beshinchidan, moddiy boyliklar va asosiy vositalar auditi.

Tashkilot balansidagi asosiy vositalar, inventarlar va boshqa moddiy boyliklarning mavjudligi, hisobga olinishi, saqlanishi hamda ulardan foydalanish samaradorligi o‘rganiladi.

3. Ichki auditni tashkil etish va amalga oshirish bosqichlari

Ichki audit faoliyatining samaradorligi uning to‘g‘ri rejalashtirilishi va izchil amalga oshirilishiga bog‘liq.

Byudjet tashkilotlarida ichki audit jarayonini quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1-bosqich. Auditni rejalashtirish.

Ushbu bosqichda tashkilot faoliyatining asosiy yo‘nalishlari o‘rganiladi, moliyaviy xavf-xatarlar baholanadi va audit o‘tkazishning ustuvor yo‘nalishlari belgilanadi.

2-bosqich. Audit dasturini ishlab chiqish.

Audit dasturida tekshiruv obyekti, maqsadi, vazifalari, foydalaniladigan usullar, audit muddatlari va kutilayotgan natijalar belgilanadi.

3-bosqich. Audit tadbirlarini amalga oshirish.

Mazkur bosqichda birlamchi hujjatlar, shartnomalar, moliyaviy hisobotlar va boshqa ma’lumotlar o‘rganiladi. Zarur hollarda inventarizatsiya natijalari, hisob-kitoblar va tahliliy ma’lumotlardan foydalaniladi.

4-bosqich. Audit natijalarini rasmiylashtirish.

Aniqlangan kamchiliklar, ularning sabablari va moliyaviy oqibatlari umumlashtirilib, tegishli audit hujjatlarida aks ettiriladi.

5-bosqich. Tavsiyalar ishlab chiqish va monitoring.

Aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha aniq tavsiyalar beriladi. Keyinchalik ushbu tavsiyalarning bajarilishi va amalga oshirilgan chora-tadbirlarning samaradorligi monitoring qilinadi.

Mazkur bosqichlarning izchil amalga oshirilishi ichki audit natijalarining amaliy ahamiyatini oshiradi.

4. Byudjet tashkilotlarida ichki audit samaradorligiga ta’sir etuvchi muammolar

Amaliyotda byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar uchrab turadi.

Jumladan:

- ichki audit faoliyatida zamonaviy tahliliy usullardan yetarli foydalanilmasligi;
- ayrim hollarda auditning xavf-xatarlarga asoslangan yondashuv asosida tashkil etilmasligi;
- ichki auditorlarning kasbiy bilim va malakasini muntazam oshirish zarurati;
- elektron axborot tizimlaridan foydalanish imkoniyatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- audit tavsiyalarining bajarilishi ustidan monitoringning sustligi;
- ichki audit va ichki nazorat vazifalarining ayrim holatlarda o‘zaro chalkashib ketishi.

Ushbu muammolar ichki auditning faqat aniqlangan kamchiliklarni qayd etish bilan cheklanib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Aslida esa ichki audit tashkilot faoliyatini yaxshilashga xizmat qiladigan maslahat va kafolat beruvchi funksiyalarni ham bajarishi lozim.

5. Ichki audit faoliyatini takomillashtirish yo‘nalishlari

Byudjet tashkilotlarida ichki audit samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, xavf-xatarlarga asoslangan audit tizimini rivojlantirish.

Bunda tashkilot faoliyatidagi eng yuqori moliyaviy xavf mavjud bo‘lgan yo‘nalishlar aniqlanib, audit resurslari aynan shu sohalarga yo‘naltirilishi kerak.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish.

Buxgalteriya hisobi, davlat xaridlari, ish haqi va moliyaviy hisobot ma’lumotlarini elektron tahlil qilish orqali shubhali operatsiyalar va nomuvofiqliklarni tezkor aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Uchinchidan, auditorlarning malakasini oshirish.

Ichki auditorlar moliyaviy hisob, byudjet qonunchiligi, axborot texnologiyalari, risklarni boshqarish va xalqaro audit standartlari bo‘yicha muntazam bilimlarini oshirib borishlari zarur.

To‘rtinchidan, audit tavsiyalarining ijrosini kuchaytirish.

Har bir audit tavsiyasi bo‘yicha mas’ul shaxs, bajarish muddati va kutilayotgan natija belgilanishi lozim. Bu audit natijalarining amaliyotga joriy etilishini ta’minlaydi.

Beshinchidan, ichki auditning mustaqilligi va xolisligini ta’minlash.

Ichki audit xodimlari tekshirayotgan faoliyat yo‘nalishlaridan yetarli darajada mustaqil bo‘lishi, audit natijalarini esa xolis va dalillarga asoslangan holda rasmiylashtirishi muhimdir.

6. Ichki audit samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari

Ichki audit faoliyatining natijadorligini aniqlash uchun miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlaridan foydalanish mumkin.

Ko‘rsatkichlar	Baholash mazmuni
Audit rejasi bajarilishi	Rejalashtirilgan audit tadbirlarining bajarilish darajasi
Aniqlangan moliyaviy kamchiliklar	Audit davomida aniqlangan qonunbuzilish va xatoliklar
Tavsiyalar ijrosi	Berilgan tavsiyalarning bajarilish darajasi
Takroriy kamchiliklar	Oldingi auditlarda aniqlangan xatolarning qayta yuzaga kelishi
Risklarni kamaytirish	Aniqlangan xavf-xatarlarni bartaraf etish natijalari
Moliyaviy samaradorlik	Mablag‘lardan foydalanishdagi tejamkorlik va natijadorlik

Bunda faqat aniqlangan moliyaviy kamchiliklar summasini asosiy mezon sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas. Chunki ichki auditning eng muhim natijalaridan biri kelgusida moliyaviy xatoliklarning oldini olish va tashkilot boshqaruv tizimini yaxshilashdan iborat.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyati davlat moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash va boshqaruv tizimining shaffofligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ichki auditni rivojlantirish orqali byudjet mablag‘larining maqsadsiz sarflanishi, moliyaviy xatoliklar va qonunbuzilishlarning oldini olish, shuningdek, tashkilot faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Byudjet tashkilotlarida ichki auditni xavf-xatarlarga asoslangan yondashuv asosida tashkil etish.
2. Ichki audit jarayonlariga zamonaviy raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tahlil vositalarini keng joriy qilish.
3. Ichki auditorlarning kasbiy malakasini oshirish va xalqaro tajribani o‘rganish tizimini takomillashtirish.
4. Audit tavsiyalarining bajarilishini nazorat qilish bo‘yicha samarali monitoring mexanizmini yaratish.
5. Ichki audit faoliyati samaradorligini baholashda nafaqat aniqlangan kamchiliklar, balki ularning oldini olish natijalarini ham hisobga olish.
6. Ichki audit va ichki nazorat tizimlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga, davlat moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanishga hamda moliyaviy boshqaruv samaradorligining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat moliyaviy nazorati va byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishga oid farmon va qarorlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining davlat moliyaviy nazoratiga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
5. The Institute of Internal Auditors. Global Internal Audit Standards. 2024.
6. INTOSAI. International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI).
7. COSO. Internal Control – Integrated Framework. 2013.